

שום תשים עליך מלך - מלך או שלטון א

א. נמשיך את מסענו במרחבי סוגיית היחס למלוכה בהתבוננות בשאלה הבאה: כששבנו ארצה והקמנו מדינה לפני כשבעים שנה, בחרנו להקים מדינה דמוקרטית. האם היינו מצווים אז במצוות עשה למנות מלך, שהרי נאמר 'שום תשים עליך מלך', והרמב"ם וראשונים רבים פוסקים שזו מצוות עשה? האם התורה רואה בצורת המשטר המלוכני אידאל ומעדיפה אותה על פני השלטון הדמוקרטי?

נראה שלדעת המתנגדים למלוכה - רבי נהוראי בתנאים וספורנו ואברבנאל בראשונים - השלטון הדמוקרטי עדיף, שכן אין בו את החסרונות שהובילו להתנגדותם למלוכה, וכך כותב הרב יואל בן נון²:

עוד יש לעיין בפרשת המלך בכיוון האחר, זה ששולל כל משטר של מלך בשר ודם באופן עקרוני-אידיאולוגי, ומאפשר ע"פ התורה רק משטר של שופט, או משטר דמוקרטי. אלה הם כל הסוברים שמינוי מלך איננו מצווה אלא רשות, ואין המלך מותר בכל מה שנזכר ב"פרשת המלך" בספר שמואל, שכן לא נאמרו דברים אלה מפי הנבואה אלא כדי להרתיע את זקני ישראל שדרשו מלך ע"פ רצון העם אז. עמדה זו נדחתה אמנם ע"י רוב הפוסקים, אבל יש לה חשיבות רבה גם בהבנת הנושא וגם למעשה, והיא מסוכמת בדברי ר' עובדיה ספורנו ל"פרשת המלך" בספר דברים, ובדברי ר' יצחק אברבנאל בפירושו לתורה ולנביאים... לפיכך, רק שלטון שאיננו מונרכיה, ואין בו שלטון טוטאלי של בני אדם הוא רצוי וראוי לפי התורה והנבואה. ודווקא השלטון המונרכי והטוטאלי הוא פסול עקרונית והוסכם "בדיעבד", רק מפני רצון העם, וכאשר העם התעקש נתן להם ה' מלך, תוך כדי אזהרה חריפה של שמואל הנביא.

לדעת המתנגדים השלטון הדמוקרטי עדיף, אך שאלתנו היא לדעת הרמב"ם והראשונים הפוסקים שמינוי מלך הוא מצוות עשה, וכפי שכותב הרמב"ם בספר המצוות (עשה קעג): והמצוה הקע"ג היא שצונו למנות עלינו מלך מישראל יקבץ כל אומתינו וינהיגנו. והוא אמרו ית' (שם יז) שום תשים עליך מלך.

1. נפתח בהערה חשובה: בהמשך הדרך ניפגש עם יסודות דמוקרטיים שקיימים בתוך המלוכה, כצורך בהסכמת העם לשלטון, צורך שיכול ללמד על מקור כוח המלך. כאן איננו עוסקים בכך, אלא בעצם השאלה האם התורה מעדיפה את צורת המשטר המלוכני על פני צורת המשטר הדמוקרטי - הנהגה שנבחרת מחדש בכל כמה שנים וכוחה מוגבל ומחולק לרשויות נפרדות שמאזנות זו את זו. כמו כן, שאלה נוספת שעמה נפגש בהמשך הדרך היא האם השלטון הדמוקרטי זוכה בסמכויות המלוכה, וגם בשאלה זו לא נעסוק כאן: יתכן בהחלט שהשלטון הדמוקרטי זכאי לסמכויות המלוכה, אך עדיין התורה מעדיפה את המלוכה ומצווה עליה במצוות עשה.
2. 'משטר דמוקרטי על פי התורה - משטר רצוי ומגבלותיו', בתוך 'דרך ארץ דת ומדינה'.

האם לפי דעה זו אנו מצווים למנות מלך ולא ראש ממשלה? האם משמעות המצוה היא העדפה של צורת המשטר המלוכני על פני צורת המשטר הדמוקרטי?

מה אתה חושב על שתי השאלות? כיצד אפשר לומר שאיננו מצווים כיום למנות מלך? כיצד ניתן לומר שהתורה לא מעדיפה את צורת המשטר המלוכני אם היא מצווה למנות מלך? השוב על דרכים אפשריות לטעון זאת.

ב. נפתח את מסענו בדברי הנצי"ב היסודיים. כהקדמה לדברים, נשוב אל שני הפסוקים היסודיים ואל השאלה שעמדה במוקד מבטנו בעבר (דברים יז, יז-טו):

כי תבא אל הארץ אשר ה' אלהיך נתן לך וירשתה וישבתה בה ואמרת אשימה עלי מלך ככל הגוים אשר סביבתי: שום תשים עליך מלך אשר יבחר ה' אלהיך בו.

לדעת העמדה התומכת, הפסוק השני – 'שום תשים עליך מלך' – הוא מצוות עשה למנות מלך. מדוע אפוא התורה מתנה את הציווי באמירת העם, 'ואמרת אשימה עלי מלך' ואז 'שום תשים עליך מלך'? ראינו לעיל שזוהי אחת הראיות המרכזיות של העמדה המתנגדת, ולדעתם הפרשה לא מצווה למנות מלך, אלא רק מדריכה כיצד להתמודד עם רצון העם – להיעתר לו מתוך הגבלתו³. אך כיצד תסביר זאת העמדה שיש מצוות עשה למנות מלך? וכי מצוות עשה מותנת ברצון העם? ואכן, הרמב"ן פירש את הפסוק הראשון אחרת וראה גם בו מצוה (שם):

ואמרת אשימה עלי מלך – על דעת רבותינו (ספרי ראה סז), (סנהדרין כ ב) כמו ואמור אשימה עלי מלך, והיא מצות עשה שיחייב אותנו לומר כן אחר ירושה ושיבה, כלשון ועשית מעקה לגגך (להלן כב ח), וחולתם. והזכיר "ואמרת", כי מצוה שיבואו לפני הכהנים הלויים ואל השופט ויאמרו להם רצוננו שנשים עלינו מלך.

אולם, מפשט הפסוק עולה אחרת, שהאמירה נובעת מבחירת העם. כיצד אפוא נסביר זאת לדעה שמינוי המלך הוא מצוות עשה? נלמד את תשובת הנצי"ב (העמק דבר שם):

אכן לפי לשון זה היה במשמע שאין זה מצוה במוחלט למנות מלך אלא רשות כמו ואמרת אוכלה בשר וגו', והרי ידוע בדברי חז"ל דמצוה למנות מלך, וא"כ למאי כתיב ואמרת וגו', ונראה דמשום דהנהגת המדינה משתנה אם מתנהג על פי דעת מלוכה או על פי דעת העם ונבחריהם, ויש מדינה שאינה יכולה לסבול דעת מלוכה, ויש מדינה שבלא מלך הרי היא כספינה בלי קברניט, ודבר זה אי אפשר לעשות על פי הכרח מצות עשה, שהרי בענין השייך להנהגת הכלל נוגע לסכנת נפשות שדוחה מצות עשה, משום הכי לא אפשר לצוות בהחלט למנות מלך כל זמן שלא עלה בהסכמת העם לסבול עול מלך, עפ"י

3. למנות דוקא מלך יהודי, ובעיקר כל המצוות שמפורטות בהמשך הפרשה.

שרואים מדינות אשר סביבותיהם מתנהגים בסדר יותר נכון, או אז מצות עשה לסנהדרין למנות מלך, ומש"ה כתיב ואמרת וגו' שיהא העם מבקשים כך, אז שום תשים וגו'... אלא על כרחך מצוה הוא, ומכל מקום אין סנהדרין מצווין עד שיאמרו העם שרוצים בהנהגת מלך, ומשום הכי כל משך שלש מאות שנה שהיה המשכן נבחר בשילה לא היה מלך, והיינו משום שלא היה בזה הסכמת העם.

מהי תשובת הנצי"ב? מדוע הפסוק מתנה את הציווי באמירת העם? חשוב: מה יענה הנצי"ב על שתי השאלות – האם אנו מצווים כיום למנות מלך, והאם התורה רואה במלוכה צורת משטר אידיאלית יותר?

נראה שהנצי"ב יענה תשובות שונות לשתי השאלות: מצד אחד, המלוכה היא אכן צורת המשטר האידיאלית יותר, שהרי זוהי צורת המשטר שעליה התורה מצווה במצוות עשה! אך מצד שני, בפועל, איננו מצווים כיום למנות מלך משום שהעם אינו חפץ בצורת משטר זו, והמצוה מותנית ברצון העם. הצורך ברצון העם נובע מכך שכל עוד שהעם אינו רוצה במשטר מלוכני, כפייתו על העם מסוכנת והסכנה דוחה את מצוות העשה – "שהרי בענין השייך להנהגת הכלל נוגע לסכנת נפשות שדוחה מצות עשה, משום הכי לא אפשר לצוות בהחלט למנות מלך כל זמן שלא עלה בהסכמת העם לסבול עול מלך". אולם, אין בכך כדי לשנות את האידיאל של התורה שבא לידי ביטוי במצוות העשה העקרונית.

וכך מסביר את דבריו הרב אבינר⁴:

הדמוקרטיה אינה אידיאל עצמי, אלא המלך הוא האידיאל, בהיותו מאחד את האומה (רמב"ם ספר המצוות תצז), לעומת דמוקרטיה עם מפלגות העלולה לפורר את העם. הנצי"ב, הרב נפתלי צבי יהודה ברלין, מסביר שכאשר העם אינו נותן אמון אלא בדמוקרטיה, אין בררה אלא ללכת בדרך זו, משום פיקוח נפש של האומה (העמק דבר דברים יז יב). אך האידיאל הוא מלך חכם וקדוש שיקרין על כל האומה.

מה היתרון של המלוכה על פני הדמוקרטיה לפי הרב אבינר?

אחד מתפקידי המרכזיים של המלך הוא לאחד את העם, וכפי שאומר הרמב"ם בספר המצוות, 'שצונו למנות עלינו מלך מישראל יקבץ כל אומתינו וינהיגנו'. דווקא מלך יכול לעשות זאת, ולא 'דמוקרטיה עם מפלגות העלולה לפורר את העם'.

ג. הרב ישראלי מצביע על חסרונות נוספים של השלטון הדמוקרטי (הרבנות והמדינה, המשטר המדיני לפי התורה):

4. מתוך אתר ספריית חוה, http://www.havabooks.co.il/article_ID.asp?id=342.

השיטה המקובלת כיום בעולם הדמוקרטי של בחירת נבחרים ע"י הצבור, היא במקרה הטוב ביותר הבטחת האינטרס של הרוב, מבלי לבחון לגמרי באיזו מידה אינטרס זה גם צודק ובאיזו מידה אין הרוב מנצל עובדה זו של היותו רוב בכדי לגרום עוול למיעוט. אמרנו, "במקרה הטוב ביותר", משום שאליבא דאמת אין הרוב המושג בבתי הנבחרים מייצג גם את רוב הצבור שבמדינה, והוא מושג ע"י צירופים שונים ועיסקות בהם מתלכדים מיעוטים שונים על בסיס של "שמור לי ואשמור לך", וכך מתהווה הרוב בצורה מלאכותית. ובעולם זה בו האינטרס הפרטי הוא מגמה לגלית בהחלט, מה טיבה של המנהיגות הנבחרת? ברור שגם כאן פועלים המניעים האישיים של יצר הכבוד וניצול העמדה, לא כגורמים אחרונים במעלה. המועמד (ואין נפ"מ בנידון זה גם אם זוהי מפלגה) מופיע לפני צבור הבוחרים ומנסה לשכנעם שטובתם דורשת לבחור בו, לשם כך עליו לדבר לפי טעמו של הציבור, לפרוט על הנימות הרגישות אצלו, מבלי לבחון כלל אם רשאים לטפח נימות ונטיות אלה; הוא מוכרח להבטיח לו הבטחות גם כשהוא יודע שאין בדבר צדק, וגם אם הוא יודע שלא יוכל לקיימן. "מנהיג" זה הוא בעצם מונהג ולא מנהיג. הוא לא יעלה את הצבור, הוא לא יתבע מן הצבור, הוא לא יוכיחו, כי המוכיח מאבד, על כל פנים לפי שעה, את הפופולריות שלו, ואילו הוא כל כולו תלוי במידת מצאו חן בעיני ההמון.

מהם החסרונות בצורת המשטר הדמוקרטי שעליהן מצביע הרב ישראלי?
מדוע המנהיגים אינם יכולים לרומם את העם ולהעלות אותו?

מאחר שהמנהיגים תלויים בדעת הקהל של ההמון, אין ביכולתם להוכיח את העם, לתבוע ממנו להתעלות, שהרי מנהיג שיתבע מהעם להתעלות וימתח עליו ביקורת יפגע במעמדו בדעת הקהל. המלך יכול אפוא להוביל את העם להתעלות רוחנית, בעוד שבמשטר הדמוקרטי המנהיג כפוף לדעת הקהל ההמונית ולא יכול לתבוע מהעם שינוי והתקדמות. כך כותב גם הרב **יעקב אריאל**. אמנם, לדעתו במצבים רבים המשטר הדמוקרטי עדיף, ואנו נתמקד ביתרון שהוא רואה במלוכה (באהלה של תורה שופטים):

לכאורה התשובה לשאלה זו היא פשוטה. המשטר הרצוי לדעת התורה הוא משטר מלוכני. הדברים מפורשים בכתוב. שום תשים עליך מלך! אמנם היו כאלה שערערו על הנחה זו. בעיקר יצא חוצץ נגד המשטר המלוכני, רבי יצחק אברבנאל. לדעתו, התורה לא ציוותה על מינוי מלך דווקא, והדמוקרטיה עדיפה בעיניו. אולם הרמב"ם פסק להלכה שיש מצוה למנות מלך, והלכה כמותו... אין התורה מעדיפה בכל מקרה שלטון מלוכני על פני שלטון דמוקרטי. רק כאשר יש מלך אידיאלי, אשר גם ה' וגם העם מעוניינים בו, רק אז יש מצוה למנותו. אך כאשר אין אישיות כזו, אין מצוה למנות מלך... מלך אידיאלי הוא זה שכל מגמתו להרים את דרך האמת ולמלאות את העולם צדק. כל מעשיו הם לשם

שמים. לבו חלל בקרבו. אין הוא נוהג בגסות לב ובגאווה, שנאמר לבלתי רום לבבו מאחיו. חונן הוא ומרחם לקטנים ולגדולים, מדבר רכות, מתנהג בענווה יתירה, סובל את משא העם כאשר ישא האומן את היונק... מלך כזה עדיף עשרת מונים מכל ביורוקרטיה דמוקרטית. זוהי הדמוקרטיה האידיאלית במיטבה. אולם כאשר המלך אינו ברמה מוסרית כה גבוהה, הוא עלול לנצל את השלטון לרעת העם ולטובתו האישית. הוא עלול להשתמש במסגרת החוק הפורמלית שניתנה לידי ולמתוח אותה לצרכיו ככל שניתן... שורש ההבדלים נעוץ במטרת השלטון. האם השלטון הוא צורך או ערך? אם השלטון הוא צורך, צרכי השעה הדחופים הם הקובעים; ובדרך כלל התייחסות לצרכי השעה מסיחה את הדעת מבעיות העתיד... לעומת זאת, אם השלטון הוא ערך, דהיינו מטרתו ליצור חברה ערכית, מוסרית, רוחנית, ממלכת כהנים וגוי קדוש - לא חשובה כל כך צורת השלטון אלא איכותו... מבחינה מסוימת הצדק עם האברבנאל, שגם משיקולים ערכיים עדיפה הדמוקרטיה. כי העובדה שהשלטון חשוף לביקורת וניתן להחלפה, בולמת במידה מסוימת את תיאבונם של השליטים. אך יש כאן רק "סור מרע" ולא "עשה טוב". יש בלימה מסוימת של הסתאבות ושחיתות. אך עדיין אין מה שיבטיח שהמשטר הדמוקרטי אכן ימלא את המסגרת תוכן ערכי ומוסרי חיובי. לשם כך יש צורך בדוגמא אישית, במנהיגות סוחפת, באדם בעל שאר רוח ורמה מוסרית מצד עצמו, שיקרין מאישיותו על החברה וינהיג אותה. זוהי המלכות האידיאלית, בה המונרכיה היא דמוקרטית יותר מכל דמוקרטיה.

מה היתרון שרואה הרב אריאל במלוכה? באיזה מישור השלטון המלוכני עדיף על השלטון הדמוקרטי? חשוב היטב: מה היתרון שלו במישור הזה?

במישור של 'סור מרע', במניעת הנזק, השלטון הדמוקרטי עדיף, שכן היכולת להחליף את השלטון ולבקר אותו מפחיתה את הסכנה לשחיתות שלטונית. אולם, במישור של 'עשה טוב', של יכולת השלטון לקדם את החברה מבחינה ערכית ורוחנית, מלך אידאלי עדיף על פני הביורוקרטיה הדמוקרטית שמטבעה לא מצמיחה מנהיגות שדורשת מהעם התקדמות והתעלות, מנהיגות סוחפת שמקיינה מאישיותה על החברה ומנהיגה אותה.

ד. לאחר המפגש עם דברי תלמידי הראי"ה ועם יחסם המורכב למלוכה - תמיכה והצבעה על יתרונותיה וחסרונות הדמוקרטיה, לצד הצבעה על חסרונותיה ויתרונות הדמוקרטיה - ננסה להתבונן מעט בדברי הרב קוק בסוגייתנו⁵. נפתח בדבריו באורות (למהלך האידאות, ה):

5. תודה לרב צוריאל חלמיש על עזרתו.

ירד גם כן הרעיון הלאומי ממשגב אידיאליותו האדירה והקוסמת, ויהי ל"רעיון מדיני", למין "מסחר המתפשט על נפשות רבות" "המדינה היא חברת אחריות גדולה". הירידה הכפולה, מרום מעלה האידיאה האלהית אל התכונה הדתית ועל ידה, ממעלת הגבורה הלאומית אל השיטה המדינית, נטלה את זיו החיים מן העולם והופעת נשמות גדולות היתה לחזון יקר מאד. אפסו גבורי חיל ענקיים, וירבו במקומם עסקנים נמוגים ודלי מעש, בוסים בטיט הוצות של רעיונות קטנים, שיש בהם מיני מסחרים חמריים ורוחניים.

חשוב על הקשר בין השלטון הדמוקרטי והתרבות הדמוקרטית ובין התהליך שעליו מצביע הרב קוק. היזכר בדברי הרב יעקב אריאל על 'הבירוקרטיה הדמוקרטית', ובדברי הרב ישראלי על הצורך של ההנהגה להתחשב בדעת הקהל ולהתחשב על הציבור.

תפיסת המלוכה כאידאל וכעדיפה על פני השלטון הדמוקרטי קשורה כמובן לחזון של מלכות בית דוד, וכך כותב **הרב קוק** במקום אחר (פנקס אחרון בבוסקו ו):

המעמיק בעומק געגועי הנפשות הישראליות וקישורם למלכות בית דוד, יכיר שכל זמן שחסרים אנו מלך משיח בן דוד, אנו מרגישים שחסר לנו קנין היותר חביב ויקר. על כן לא לעול יחשב משיח לנו שנאמר שברבות הכשרון בכלל האומה לא יהיה צורך בזה, כי אם כעטרה וסגולה יקרה שאנו שואפים להשיגה... שכל כך קדוש וחביב לנו עד שאין קץ לגעגועינו לזה, כמו שכל אחד רוצה שיהיו לו הורים שיוכל לנשואם, להתכבד בהם ולכבד זכרם. על כן דימה הנביא בקשת דוד מלכם לבקשת ד', ובקשו את ד' אלהיהם ואת דוד מלכם, להורות על עומק האהבה שהוטבעה והושרשה בנפש כלל האומה עמוק היטב למלכות בית דוד, עד שרק עמה ירגיש את הצלחתן האמתית ויקרת חופשתן ורוממות קרנו, ורק בצמיחת קרן לדוד נחתום מצמיח קרן ישועה.

אולם, מצד שני, במעבר לצורת המשטר הדמוקרטית, החברה והפרט משתחררים ויכולים לבחור ולקבוע, והאדם נהיה יותר חופשי, יותר בן חורין, והחירות היא מיסודות הקיום השלם בתפיסת הרב. כיצד נאזן אפוא בין החזון של מלכות בית דוד ובין האור שבדמוקרטיה, בצורת משטר שמקדמת את החופש והחירות? נלמד פסקה נוספת יסודית של **הרב קוק** (פנקס אחרון בבוסקו לד):

מציאות מלך אמנם אפשרית בממשלה רחבה או מצומצמת. ונראה שכשהעם במצב יותר טוב מוסרי, ממילא ממשלת המלך מצטמצמת, על כן לעתיד לבא נאמר ודוד עבדי נשיא להם לעולם, נשיא תחת מלך, ובתורה נקרא מלך בשם נשיא, אלא שאין על גביו אלא ד' אלקיו. ואין זה חסרון למלך, כי אם עילוי לו מצד עילוי העם המונהגים על ידו.

אנו רק באמצע הדרך ובדף הבא נמשיך בסוגיה.

שום תשים עליך מלך - מלך או שלטון ב

א. העמדה שעמה נפגשנו לעיל לומדת מהמצוה למנות מלך שהמלוכה היא צורת המשטר האידאלית יותר¹, גם אם בפועל איננו מצווים למנות מלך כל עוד שהעם אינו רוצה בכך². נפנה כעת לדרכים חולקות הסבורות שהמלוכה אינה עדיפה על הדמוקרטיה, ואולי להפך, הדמוקרטיה עדיפה. איך ניתן לומר זאת? הרי התורה מצווה למנות מלך? נפתח באפשרות שמעלה **הרב יהודה שביב**³:

כיוון שכך, ניתן לילך צעד נוסף ולפרש הכתוב "אשימה עלי מלך ככל הגויים" במשמע של כל שלטון שהוא. לאמר; אם רצונו של העם לסגל לעצמו מערכת שלטונית מוסדית כמקובל בעמים האחרים רשאי הוא, ורשות זאת מקבלת גושפנקה של מעלה והופכת מצוה. בימים קדמונים שהיתה מלכות משמשת, היתה המצוה למנות מלך. בימים מאוחרים כשסוברים בני אדם שהדרך היותר ראויה היא שלטון נבחר העם ישירות, כי אז תהיה זו המצוה. או אז גם מצטמצם החשש מן ההיבטים השלילים המשעבדים שבמלכות, דוגמת אלו שצייר בשעתו שמואל הנביא בעת שביקשו ישראל מלך.

מהי משמעות המצוה למנות מלך לפי הרב שביב? כיצד הוא לומד זאת מהמילים 'ככל הגוים אשר סביבתו'?

לדברי הרב שביב, מהות המצוה היא למנות שלטון מרכזי, והתורה עסקה במלך משום שזו היתה צורת המשטר המקובלת אז. לפי דרך זו, אין לתורה עמדה מוגדרת בשאלה מהי צורת המשטר העדיפה, והיא רק מצווה על מינוי שלטון מרכזי. מדוע התורה אינה מצווה על משטר מסוים? כיצד יתכן שלא תהיה לתורה עמדה בשאלה זו? נלמד את דברי **הרב חיים דוד הלוי** שהולך בדרך דומה ומסביר זאת (תחומין ח, דעת תורה בעניינים מדיניים):

יש בתורה שטח מסוים אשר בו הדברים באו במתכוון סתומים ועמומים. אין למצוא בתורה משטר מדיני או כלכלי ברור. אפילו פרשת המלך באה כה סתומה עד שגרמה למחלוקת רבותינו בתלמוד, אם היא מצוה או רשות (סנהדרין כ, ב). ואף שהרמב"ם פסק שהיא מצוה, הרי שאין אנו יודעים דעתם של גדולי הראשונים שלא דנו בנושא ולא פסקו כלל. וגדולי הפרשנים וההוגים דיברו בחריפות נגד המלכות כשיטת ממשל. ומצוה זאת הלא באה להסדיר את המשטר המדיני בחברה שומרת תורה, ומדוע ניתנה בצורה סתומה

1. כך הסביר הרב אבינר את דברי הנצי"ב, וכך כתב הרב ישראל.
2. בשל הסכנה שבכך, וכפי שכתב הנצי"ב (העמק דבר דברים יז, יד): "ודבר זה אי אפשר לעשות על פי הכרח מצות עשה, שהרי בענין השייך להנהגת הכלל נוגע לסכנת נפשות שדוחה מצות עשה, משום הכי לא אפשר לצוות בהחלט למנות מלך כל זמן שלא עלה בהסכמת העם לסבול עול מלך".
3. במאמרו 'יהדות ודמוקרטיה', בתוך קובץ המאמרים 'ממלכת כהנים וגוי קדוש'.

ועמומה? ונשנה הדבר בכמה משטחי החיים הנוגעים לחיי חברה ומדינה. לדעתי, זה כוחה וגדולתה של תורה שאין בה משטר ברור ומוגדר, לא מדיני ולא כלכלי, ושתי סיבות לדבר: א. לפי מהותם של שטחי חיים אלה, ניתנים הם לשינוי מתקופה לתקופה, ותורת ה' תורת נצח היא, ונמנעה תורה במתכוון מלקבוע בהם תחומים ברורים ומוגדרים. ב. לא רצתה תורה לכופ את העם לנהוג בחייו החילוניים על פי משטר מסויים, לא כלכלי ולא מדיני, והשאירה את הבחירה לרצונו החפשי בשטחים אלה. אך לעומת זאת נתנה תורה מצוות, שבהן בחינת עקרונות ויסודות אשר יכולים להתאים לכל משטר בכל דור ובכל צורת חיים, ותכליתן למנוע את השלילי שבכל משטר אפשרי.

מהן שתי הסיבות לכך שהתורה לא קבעה צורת משטר מסוימת? חשוב: מדוע דווקא שטחי החיים האלו ניתנים לשינוי מתקופה לתקופה? מה מיוחד בהם?

חלק מהסיבות לכך שדווקא התחום של צורת המשטר נתון ממהותו לשינוי מתקופה לתקופה, כפי שאמר הרב חיים דוד הלוי, היא השפעת ההתפתחות הטכנולוגית על צורת המשטר האפשרית. חשבו על הקושי לקיים בעבר מערכת בחירות מסודרת⁴, לפני כאלפיים שנה ויותר, ללא מערכת תקשורת ותחבורה. בעולם שכזה קשה מאוד לעם לקיים מערכת בחירות מסודרת ומוסכמת בזמן קצר⁵, וממילא הדרך היעילה ביותר להבטיח שלטון מרכזי שלא ידרדר למאבק כוחני על השלטון היא השלטון המלוכני הקבוע והיציב. כמובן שהצד הטכנולוגי הוא רק חלק קטן מהסיבות לשינוי, לצד צדדים מרכזיים יותר הקשורים לשינויי ההשקפות והדעות, למעבר לעולם ששם במוקד את ערך החירות והחופש.

ב. הרב שביב והרב חיים דוד הלוי סבורים אפוא שהתורה לא ציוותה על צורת משטר מסוימת, והמלוכה אינה עדיפה על פני השלטון הדמוקרטי. זאת בניגוד לחכמים שעם דבריהם נפגשו לעיל הסבורים שהתורה ציוותה למנות מלך בדווקא, וממילא שזו צורת המשטר האידאלית יותר. ניפגש כעת עם חכמים שמדבריהם עולה שהשלטון הדמוקרטי עדיף, והמעבר העולמי לשלטון דמוקרטי משקף התפתחות של העולם. נפתח בדברי הרב **יהודה גרשוני**⁶ ונקדים לדבריו את דברי הגמ' שבה הוא דן (סנהדרין ח):

4. מערכת שלטונית דמוקרטית התקיימה בעיקר בערים מוגדרות, וקשה לקיימה בארץ שלמה.
 5. הקושי נובע מכך שהעם לא יכול להכיר את המנהיגים הנבחרים, ומעצם הקושי לקיים את מערכת הבחירות בזמן קצוב וקצר, כפי שמערכות בחירות צריכות להתקיים, עם יכולת לפקח עליהן.
 6. הרב יהודה גרשוני (1912-2000) המכונה ר' יודל גרודנר, היה רב וראש ישיבה. מתלמידיו של הרב אברהם יצחק הכהן קוק.

כתיב כי אתה תבוא⁷, וכתיב כי אתה תביא⁸, אמר רבי יוחנן: אמר לו משה ליהושע: אתה והזקנים שבדור עמהם. אמר לו הקדוש ברוך הוא: טול מקל, והך על קדקדם - דבר אחד לדור ואין שני דברין לדור.

ומסביר רש"י (שם):

כי אתה תביא - משמע שררה נוהג עליהן. משה אמר לו זקנים שבדור עמהם - על פיהם עשה מעשה, ולא תשתרר עליהם, דהווא קרא דכי אתה תבוא - משה אמרו, כדכתיב ביה אל הארץ אשר נשבע ה' וגו', ובמקרא דכי אתה תביא אתה אל הארץ אשר נשבעתי לאבותיכם וגו' - אלמא דהקדוש ברוך הוא בעצמו אמרו. דבר אחד - מנהיג אחד.

הרב יהודה גרשוני⁹ דן בדרשה זו:

מאמר זה חסר הבנה ותמוה הוא: האם באמת היתה כוונת התורה שרק הנהגה יחידות ושליטת תהיה? והרי אנו רואים במשה שציווהו הקב"ה: "אספה לי שבעים איש מזקני ישראל וכו', ונשאו אתך במשא העם, ולא תשא אתה לבדך"..." הרי שכוונת התורה שלא תהיה הנהגה בידי יחיד. ואם נאמר שנשתנה המצב אצל יהושע, עלינו לדעת מדוע ולמה נשתנה. ועוד יש להבין, כאן משה אומר "כי אתה תבוא" - והוא על פי ההנהגה הישנה, כלומר אתה והזקנים שבדור, ואם חידש הקב"ה הנהגה של יחיד "כי אתה תביא" - אם כן למה כתבה התורה את הצעת משה בכלל, אחר שלא הסכים הקב"ה על ידו? ועוד: למה באותו הפרשה, בין מה שאמר משה בפס' ז' ליהושע "כי אתה תבוא" ובין ציווי הקב"ה "כי אתה תביא" הפסיק הכתוב על ידי הדיבור שאמר ה' למשה "הן קרבו ימין למות... הן שוכב עם אבותיך וקם העם וזנה אחרי אלהי נכר הארץ" ואח"כ מסיים: ויצו את יהושע בן נון ויאמר חזק ואמץ, כי אתה תביא את בני ישראל אל הארץ... והוא פלא.

מהן שלושת הקושיות של הרב גרשוני על הדרשה?

עונה **הרב גרשוני** (שם):

אמנם הנכון בזה על פי מה שכתב בעל אמרי נועם לאמר: כי באמת הנהגה היותר נכונה בהנהגת המדינה היא "שלא תהא דעת יחידית שולטת", כי יחיד הלא עלול לשגיאות, ובייחוד שדעת התורה מנוגדת לדעה שרווחה בעמים אחרים "כי הגדולים אינם טועים", וכתבה התורה עניין חטאו של הכהן הגדול והבאת קרבנו [ויקרא ד' ג-יב]. ועוד זאת, הנה

7. בתחילת הפרק אומר משה ליהושע (דברים לא, ז): "ויקרא משה ליהושע ויאמר אליו לעיני כל ישראל חזק ואמץ כי אתה תבוא את העם הזה אל הארץ אשר נשבע ה' לאבתם לתת להם ואתה תנחילנה אותם".

8. בהמשך הפרק (שם, כג): "ויצו את יהושע בן נון ויאמר חזק ואמץ כי אתה תביא את בני ישראל אל הארץ אשר נשבעתי להם ואנכי אהיה עמך".

9. בירור במקורות דמוקרטיה ויהדות וזכויות העם, סיני ק'.

האדם היחיד, אף אם כגובה הארזים גובהו, לא יוכל להקיף את כל הרגשות ואת כל דרישות העם על כל שדרותיו השונות. היחיד מוכרח לנפול תחת משא סבל העם, כי העם תמיד דורש חדשות, אם בצדק ואם שלא בצדק; הוא אוהב להתמרמר על מנהיגו, ואין המנהיג יכול לסובלו לבדו בשום אופן; ומי לנו גדול ממשה רבנו, אדון הנביאים, וגם הוא כרע תחת משא העם, עד כי אמר לו השם יתברך: אספה לי שבעים איש מזקני ישראל [במדבר י' טז]. סדרי העולם וכל הנעשה תחת השמש לימדו אותנו, שלא יוכל המושל היחידי למלאות אחר דרישת העם ואחר היושר והצדק. ואמנם משום כך נפלה כל התפיסה הזאת, ולא עמדו לה החרבות והכידונים, שהיו לה מגן ומחסה לאורך אלפי שנים; ואף לא עמד לה ההרגל, שנעשה ל"פסיכולוגיה עממית" לראות את המושל היחידי כמגן הסדרים הקבועים, ושבלעדיו תמוט הארץ.

אמנם, אף כי נעשה הדבר הזה למושכל ראשון ולדבר מקובל אצל רוב העמים - נגד מנהיגותו של היחיד - עם זאת עלינו לדעת, כי הדברים אמורים בשעה שכבר הגיע העם למידת התפתחות כזאת, עד שיש ביכולתו להיות בעצמו מושל על גורלו; אם העם יש לו הכרת אחריות הציבור והוא יודע מהי חברה, ומה הם סדרי החברה; אם יש בעם הכרה להעדיף את טובת הכלל ואושרו מטובתה של מפלגה כלשהי, שאז אין דרך אחרת אלא הנהגת הכלל "על ידי הציבור", על ידי העם בעצמו. אבל בשעה שהעם נתון בשפל, בסתר המדרגה, ואינו יודע את חובתו - הרי אסון נורא יהיה, אם תימסר ביד העם הנהגת גורלו... משל למה הדבר דומה? - למי שמוסר את החינוך ואת הנהגת הבנים הקטנים בידיהם עצמם, בשעה שעדיין אינן יודעים את דרך החיים, וכמה מסוכנים הם דרכי החיים. והנה משה רבינו עליו השלום, במסרו את הנהגת העם בידי תלמידו, מסר לו את כלל ההנהגה: "כי אתה תבוא את העם" - אתה והזקנים שבדור עמך. ראה משה רבנו אדון הנביאים את השעה הגדולה, השעה שהעם קרוב לבוא לנחול את ארצו ולקחת את גורלו בידו - שאז נחוצה הנהגה קונסטטיטוציונלית: "יהושע והזקנים עמו", שזהו הסדר העיקרי והיסודי, ושבלעדיו אי אפשר בשום אופן. אבל השי"ת ראה אחרת: עדיין לא הגיעה השעה לכך, וזה מרמז לנו מה אמר אלקים למשה באמצע הפרשה: ויאמר ה' אל משה: הנך שוכב עם אבותיך וקם העם הזה וזנה אחרי אלהי נכר הארץ אשר הוא בא שמה בקרב - העם עדיין אינו מסוגל להנהגת עצמו, כי יסודי חייו וקיומו בעצמו עדיין אינם חזקים אצלנו כדבעי למהוי, השפעת האלילוות של עבדות מצרים עדיין לא חדלה ולא נגמלו ממנה, ולזאת.. "כי אתה תביא את בני ישראל..." - טול מקל והך על קדקדם - דבר אחד לדור" השעה אינה כשרה שיהיו דברים הרבה לדור, אלא הנהגת מושל יחידי, אבל הצעת משה רבנו נשארה בתוקפה לדורות, ולכן נכתבה בתורה. "כי אתה תביא" הוא רק ציווי לאותה שעה, אבל לא לדורות. לצורך הדורות נשארה הנהגה לפי דרכו של משה "אתה וזקניך עמך". והדברים מאירים והובא זה בספר ארזי הלבנון של הגאון ר' מנחם קראקובסקי, מ"מ ומו"צ דמתא וילנא בשם "אמרי נועם". רק הנהגת העם ע"י פארלאמנט

של זקנים היא ההנהגה הנכונה, ורק בזמנים שעדיין אין העם עוד מסוגל לשלטון ע"י הזקנים צריכים לשעה לשלטון יחיד, ודוק בזה.

חזור אל הגמ' והסבר אותה שוב לפי הרב גרשוני: מדוע משה ציווה על יהושע להנהיג את העם ביחד עם הזקנים? מדוע ה' הורה לו אחרת? באיזו תקופה יש צורך בהנהגה של שלטון יחיד? מדוע? מהי ההנהגה הטובה יותר? מה היתרונות בהנהגת הרבים?

ג. צורת השלטון הטובה והנכונה יותר היא אפוא הדמוקרטיה, ושלטון היחיד נדרש רק בתקופה שבה העם עוד לא היה בשל לכך. נמשיך לדברי הרב אהרן ליכטנשטיין וליתרונות המוסריים והערכיים שהוא רואה בדמוקרטיה¹⁰:

אכן, במישור הכללי עלינו להתעלות - לא להתעלם - מההתייחסות לנקודות חיכוך אלה בלבד. עלינו לראות את עולמה של הלכה כעולם שלא רק מאפשר את קיומה של הדמוקרטיה אלא, במובנים מסוימים, מעודד אותה, עולה בקנה אחד עמה, והולך עמה שלוב זרוע באותו כיוון ובאותה רוח.

ספרו המאלף של השופט האמריקני אדמונד כהן... מבוכתו של האדם הדמוקרטי, שבו הוא מדגיש כי בחברה דמוקרטית נסגר במידה מסוימת הפער שבין השולט לבין הנשלט. משמעות רעיון זה אינה רק צמצום הכוח שיכול השלטון להפעיל מול האזרחים, אלא גם חלוקת האחריות ביניהם. במשטר טוטליטרי הכוח והסמכות - וממילא האחריות - היא בידי השליט, ובידיו בלבד. בחברה דמוקרטית, בכל שדרות חייה, האחריות מוטלת במידה רבה על האזרחים כעל השליטים. במשטר דמוקרטי, למרות חלוקת התפקידים בין הרשות השלטונית ואזרחיה, מצטמצם המרחק ביניהם לעומת המרחק שקיים בין השליט הטוטליטרי לבין נתיניו. ממילא, האחריות מוטלת על כתפי כל האזרחים.

נקודה זו היא מרכזית מבחינת התפישה התורנית וההלכתית. כל עולם ההלכה בנוי על הטלת אחריות. אחריות האדם על עצמו, אחריות האדם על סביבתו, אחריות האדם על החברה שבתוכה הוא חי ופועל. לחיות כיהודי פירושו חיים עם רף גבוה מאד של אחריות ומחויבות. בעוד שהעולם המערבי מרבה לדבר על זכויות, למן המהפכה הצרפתית ואילך, עולמה של הלכה בנוי על הכרזת חובתו של אדם. הן חובה כללית והן חובה המתבטאת בפרטי פרטים. במידה ומשטר דמוקרטי מחדד את תודעת האחריות של האזרח, וכלפי האזרח, חברה דמוקרטית היא חברה שבה רוח התורה ותכניה של תורה יכולים לבוא בה לידי מימוש ברמה גבוהה יותר ומשמעותית יותר.

10. מה בין יהדות לדמוקרטיה, עלון שבועות בוגרים כא.

שאלת הדמוקרטיה מול התפישה ההלכתית אינה מתמצית בחוק זה או אחר. בפרטים יש לא מעט בעיות. אבל קיימת בדמוקרטיה רוח חיובית מצד הרוח השלטת, לא רק במישור הפוליטי אלא במישור החברתי והאנושי, ובעיקר בעניין ההתייחסות לאדם.

אכן, איננו דוגלים באותו אימון עיוור, שרווח לעתים בתיאוריות דמוקרטיות, כלפי האדם הפשוט. אימון זה אפיין את המאה התשע-עשרה. היה בו ממד של חילון לעומת המסורת הנוצרית המסורתית העתיקה, והייתה בו מידה של הפרזה. תפישתנו הרבה יותר מאוזנת. מצד אחד אנו מכירים בכך ש"צר לב האדם רע מנעריו", ומצד שני אנו מדברים לא רק על 'כבוד האדם', אלא על 'קדושת האדם', על צלם אלוקים שבו.

בהלכות סנהדרין, מזהיר הרמב"ם את הדיין שידע להיזהר בכבוד הבריות, ושכל מעשיו יהיו לשמן שמים ולא לשם סיפוק אינטרסים אישיים. הרמב"ם מדבר גם על כבוד הבריות ברמה האוניברסלית, שדוחה לא תעשה שבתורה, ועל אחת כמה וכמה, על בני אברהם, יצחק ויעקב. הדגש מושם על הכרה בערכו, כבודו וקדושתו של האדם. זאת רוח ההלכה והיא משתקפת בהרבה פרטים. מכאן, שלא רק שאין סתירה בין מחשבה דמוקרטית למחשבה תורנית, אלא שבמידה רבה בשורשים וביסודות - לא במישור הסמכות אלא ביחס שבין הממשל לציבור - עולה הפן הדמוקרטי בקנה אחד עם עולמה של תורה, והוא מודגש ומורגש בה היטב. הגשמה רוחנית הופכת להיות מקסימלית במידה וכוח הבחירה, הפן האנושי של האדם כבוחר ובעל בחירה חופשית, בא בה לידי ביטוי. דווקא בחברה דמוקרטית, שמאפשרת לאדם יכולת בחירה בתחומים משמעותיים ביותר של חייו, הנוגעים לאורחות חייו ולמבנה החברה שבתוכה הוא נמצא, בא לביטוי גדול יותר הפן האנושי - אותו פן של צלם אלוקים, שביטוי הוא, בין השאר, בכוח הבחירה. ממילא, ערך יסודי יהודי זה, של יכולת הבחירה, מקבל ביטוי משמעותי יותר דווקא בעולם הדמוקרטי, כפי שערכי הדמוקרטיה מוצאים את ביטויים דווקא בתוך מסגרת יהודית והלכתית.

מהם היתרונות הרוחניים שרואה הרב ליכטנשטיין בצורת המשטר הדמוקרטי? מדוע היא מתאימה יותר למחשבה התורנית?
